

Andriessen

derende woorden die hij heeft gewijd aan dit voorstel en aan de inspanning op het gebied van ontwikkelingssamenwerking in het algemeen, die de Regering zich getroost. Hij heeft in het bijzonder aandacht gevraagd bij dit specifieke wetsontwerp, waarin het gaat over de vijfde aanvulling van het IDA, voor de positie van het bedrijfsleven. Hij heeft gelijk, in zoverre, zoals mij bij navraag is gebleken, moet worden vastgesteld dat gemiddeld over de jaren 1961 tot heden het Nederlandse aandeel in de projecten (1,7%) lager lag dan de participatie.

Ik wil er wel op wijzen dat met name gedurende de laatste verslagperiode, dus in de periode juli 1976/juni 1977 en dezelfde periode 77/78, het Nederlandse aandeel niet onbelangrijk is toegenomen, namelijk tot ongeveer 2,7% wat vrij dicht onze bijdrage benadert die in de buurt van de 3% ligt. Het aandeelpercentage is dus min of meer in overeenstemming met de bijdrage aan het IDA als zodanig.

De voorlichting aan het bedrijfsleven over de projecten van de Wereldbank en de regionale ontwikkelingsbanken wordt verzorgd door de Economische Voorlichtings Dienst van het Ministerie van Economische Zaken via wekelijkse bulletins 'Buitenlandse Projecten' waar alle mogelijke nieuws over deze projecten wordt verspreid. In dit bulletin wordt de informatie die de EVD verkrijgt van de internationale instellingen, verwerkt voor wat betreft de Wereldbank op basis van een publicatie, die de titel draagt: Monthly Operational Summary. Zodra in deze summary een nieuw project wordt gemeld wordt het onmiddellijk in het bulletin opgenomen. Als belangrijke nieuwe informatie over een project beschikbaar komt, gebeurt dat evenzeer, met name wanneer wordt medegedeeld dat over het project onderhandeld kan worden, een zogenaamde 'intention to negotiate'.

Sinds 1976 ontvangt de EVD boven dien door de staf van de bank opgestelde 'Appraisal Reports'. Ook hiervan wordt onmiddellijk melding gemaakt in het bulletin. Ik kan dus zeggen dat wat de voorlichting over wat er aan de hand is betreft het bedrijfsleven over alle informatie beschikt. Dit bulletin telt ruim 400 betalende abonnees. Een honderdtal wordt verspreid onder niet-betalende abonnees, zoals ambassades, overkoepelende organisaties e.d. Men kan dus op de hoogte zijn van de projecten die in het kader van Wereldbank en regionale ontwikkelingsbanken worden ondernomen.

Misschien moet de toch betrekkelijk geringe bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven niet zozeer worden gezocht in een gebrek aan informatie – hoewel die natuurlijk altijd verbeterd kan worden; op dit moment is een project aan de gang, dat tot doel heeft de informatie te verbeteren – als wel in de aard van de projecten of het pakket van diensten, dat de desbetreffende bedrijven kunnen aanbieden.

Het valt namelijk op, dat met uitzondering van een aantal grote bureaus van consultants en grote bedrijven in het algemeen door de bedrijven weinig navraag wordt gedaan. Van de beschikbare informatie wordt betrekkelijk weinig gebruik gemaakt. Het bedrijfsleven zou ook bij de Nederlandse functionarissen bij de internationale instellingen, de Nederlandse ambassade in Washington of in de landen, waar het desbetreffende project wordt uitgevoerd, navraag kunnen doen.

De ambassades zijn intern geïnstrueerd het bedrijfsleven met alle mogelijke informatie over de desbetreffende landen ten dienste te staan. Ik heb de indruk – hoezeer wij ook bereid zijn van onze kant aandacht aan het vraagstuk te schenken – dat ook door het bedrijfsleven zelf een grotere activiteit aan de dag zou kunnen worden gelegd. Misschien zou aan de eigen activiteit van het bedrijfsleven wat meer ondersteuning kunnen worden geboden door het organiseren van missies van geselecteerde groepen van bedrijven naar de ontwikkelingsbanken. Zij kunnen daar dan meer vertrouwd raken met de werkwijze en de procedures.

Indien dergelijke initiatieven uit het bedrijfsleven zouden komen, dan zullen wij daaraan alle mogelijke medewerking verlenen. Kortom, wij willen graag nagaan, op welke wijze de informatieverstrekking aan het bedrijfsleven kan worden versterkt. Mocht het bedrijfsleven initiatieven nemen, dan zijn wij graag bereid – binnen het kader van de doelstellingen, die bij de ontwikkelings samenwerking aan de orde zijn; dit blijft een primaire eis, die aan het beleid gesteld moet worden – het bedrijfsleven daarbij ter wille te zijn.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het ontwerp van rijkswet wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Wet gewetensbezwaren militaire dienst (11 155)**.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer Nagel (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Meer dan 7 1/2 jaar geleden werd dit wetsontwerp ingediend op 17 februari 1971. Het zou eigenlijk tot een ongedeelde vreugde moeten leiden als hier vandaag een langdurige wetgevende procedure positief werd afgesloten, te meer daar het hierbij om een belangrijke zaak gaat, waarover een aanzienlijke verbetering wordt bereikt. Het is daarom jammer, dat door een ontstane duidelijkheid er een onzekerheid is gekomen over de betekenis van de verruiming in de aan de orde zijnde wet.

In de Tweede Kamer heeft mijn partijgenoot Kombrink zijn Kamervoorzitter kribbelingen bezorgd door via zeer veelvuldige interrupties de door hem gewenste duidelijkheid te verkrijgen. U, mijnheer de Voorzitter, kunt gerust zijn, want na de schriftelijke voorbereiding, waarbij de Minister alle vragen beantwoordt zonder ze te beantwoorden, (hij weigert geen dienst zonder evenwel een dienst te bewijzen) zien wij af van nutteloze herhalingsoefeningen, maar dit alles zal niet zonder politieke betekenis kunnen blijven.

De Minister heeft inmiddels wel begrepen dat ik hier doel op het artikel 2 van de wet en het aanvankelijk ingediende amendement-De Kwaadsteniet. Het amendement-De Kwaadsteniet stelde met instemming van een meerderheid van de Tweede Kamer: Ernstige gewetensbezwaren in de zin van deze wet zijn de onoverkomelijke bezwaren tegen de persoonlijke vervulling van de militaire dienst in de Ne-

Nagel

derlandse krijgsmacht'. In het inmiddels door de Tweede Kamer aangenomen artikel 2 van de wet wordt na de woorden 'militaire dienst' nog toegevoegd: 'in verband met het gebruik van middelen van geweld waarbij men door dienstvervulling in de Nederlandse krijgsmacht kan worden betrokken'.

Niet alleen in de Tweede Kamer, maar ook elders werd in commentaren gesteld dat het amendement-De Kwaadsteniet klaar en helder was en toevoegingen alleen maar onduidelijkheden zou kunnen veroorzaken.

De Minister stelde evenwel dat het niet om een of andere beperking zou gaan, maar meer om een nadere precisering. Met grote hardnekkigheid weigert de Minister verder op nadere invulling van vragen in te gaan. Op 28 juni van dit jaar stelde hij in de Tweede Kamer: 'Als wij ons vanmiddag vanachter de regeringstafel zouden hebben laten vertellen tot allerlei vormen van casuïstiek, hadden wij beperkingen aangelegd in gevallen waarin het in concreto tot toetsing van gewetensbezwaren komt.'

De Minister is dan ook uiterst consequent als hij op vragen van onze fractie, die alsnog enige helderheid trachten te verkrijgen, antwoordt dat wij proberen via een casuïstische benadering uitspraken uit te lokken over concrete gevallen en situaties. En dat, zo schrijft de Minister, past niet bij dit wetsontwerp. Wij blijven evenwel menen dat het geven van antwoorden op hoofdlijnen geen beperkingen opgeleverd zou hebben, maar juist de ruimheid van interpretatie had kunnen aangeven.

De nu ontstane situatie schept onduidelijkheden. Twee voorbeelden; in de nota naar aanleiding van het nader verslag van 20 juni van dit jaar etellen de bewindslieden:

'Wij achten het in het algemeen niet goed denkbaar dat toepassing van geweldsmiddelen in bepaalde omstandigheden wel een relatie met een onoverkomelijk gewetensbezwaar heeft en in andere omstandigheden niet.'

Twee bladzijden verder staat:

'Ten slotte bevestigen wij dat wij eveneens van mening zijn dat opvattingen voortvloeiende uit een politieke overtuiging kunnen leiden tot een zernatig gewetensbezwaar dat de overheid hiervoor dient te wijken.'

Dit kan niet anders dan onduidelijkheid en verwarring scheppen. Dat doen ook andere, te gemakkelijke antwoorden. De bewindslieden merken in de memorie van antwoord op: 'Ove-

rigens staat ons niet helder voor ogen wat deze leden bedoelen met de termen 'onderdrukkend geweld' en 'bevrijdend geweld'. Wat de één als onderdrukkend geweld beschouwt, zal door een ander als bevrijdend geweld kunnen worden ervaren.'

Je zou ook kunnen zeggen: Wat is nou eigenlijk negatief en positief als je ook de zaken op hun kop mag stellen? Zoals gezegd, aan nutteloze herhalingsoefeningen hebben wij geen behoefte. Ons interesseert wat de directe gevolgen, ook politiek, na vandaag zullen zijn. Daarom wat ons betreft geen verdere theoretische discussie, maar een zakelijke benadering.

Wij herinneren Minister Scholten aan hetgeen hij op 28 juni aan de overzijde heeft gezegd: artikel twee is een benadering van het amendement-De Kwaadsteniet. Benaderen is iets anders dan: volledig dekken. In de tweede plaats is gesteld, dat toelichtingen, gedaan door voorgangers, niet tellen, tenzij zij door dit kabinet nadrukkelijk opnieuw zijn onderschreven. Wij achten beide uitspraken voor de toch al geringe duidelijkheid van belang omdat de behandeling met dit kabinet nogal beperkt was.

Dit alles betekent naar onze mening een grote onzekerheid voor degenen die een beroep op deze wet moeten doen. Het gaat om jonge mensen die, zoals het vroeger eerste kamerlid Van Wijk eens stelde, geen jarenlange scholing hebben gehad om de door ambtenaren vervaardigde cryptogrammen te ontcijferen. Gespecialiseerde kamerleden is de strekking van artikel twee onduidelijk in de volledige consequenties. Wat kan men dan verwachten van de niet-geschoolde en in gewetensnood verkerende jongere, die een beslissing moet nemen die op zijn hele verdere leven van invloed kan zijn. Met welke nadere toelichting dan ook, dit blijft onbevredigend.

Wat betekent dit alles, politiek vertaald? Allereerst beloofde een voorganger van Minister Scholten, de kamerleden de volledige jurisprudentie toe te zenden, die na aanneming van deze wet zal ontstaan. Dit vergroot de controle mogelijkheden om na te gaan of deze wet werkt zoals beoogd is. We nemen aan en horen dat ook graag, dat deze Minister die gedane toezegging wil overnemen. In de tweede plaats heeft deze Minister met zijn toelichting verwachtingen gewekt bij degenen, die vanwege hun gewetensnood een beroep op de gewijzigde wet gaan doen, zeker door steeds erop te hameren dat elke nadere aanduiding een mogelijke beperking zou kunnen

betekenen. Hiermee heeft hij gekozen voor een niet te veronachtzamen verantwoordelijkheid.

Dit kabinet, deze Minister van Defensie, is ervoor verantwoordelijk dat inderdaad de door een meerderheid van de volksvertegenwoordiging gewenste verruiming van de wet ook in de praktijk een feit blijkt te zijn. Mocht dit onverhoopt niet zo zijn, dan is de Minister verantwoordelijk voor de ontstane schade. Het betekent tevens dat, na de jarenlange procedure waarover ik in het begin al sprak, wij opnieuw en in de kortste keren toe zullen zijn aan een herziening van de nu in behandeling zijnde wet. Dat is de grote politieke verantwoordelijkheid, die deze Minister op zich neemt. Graag horen wij of hij dit uitgangspunt ook onderschrijft.

Natuurlijk gaat het niet alleen om de technische kant, benevens de interpretatiemogelijkheden van die wet. Centraal staan voor ons de mensen die absoluut niet via de weg van de minste weerstand maar vaak via ingewikkelde, tijdrovende, zenuwslappende en het geweten bezig houdende procedures de weg proberen te vinden die zij weloverwogen als de juiste beschouwen. Zij mogen niet het slachtoffer worden van een wetgeving die te onduidelijk was omdat politieke compromissen de voorrang kregen. Vandaar, dat wij zo hechten aan het verdere verloop; het antwoord van de Regering kan mogelijk ongerustheid wegnemen. Gebeurt dat niet afdoende, dan lijkt een verdere discussie in de directe toekomst onvermijdelijk.

Behalve wat en hoe getoetst wordt, is van uiterst groot belang:

wie toetsen er en

wat gebeurt er met de getoetsten?

Allereerst is voor personen en zaken die zo van het individu en interpretaties afhankelijk zijn, uiterst belangrijk wie over hen oordelen dan wel adviseren.

De bewindslieden spreken hun vertrouwen uit in de leden van de Commissie van Advies. Zonder onaardig te willen zijn, moet ik zeggen dat dit ons overbodig lijkt. Belangrijk blijft, of de mensen die gewetensbezwaren hebben, dat vertrouwen evenzeer hebben, in die commissie ook een stukje maatschappelijke afspiegeling herkennen en in zekere mate iets terug vinden van hun belevingswereld, hun generatie, hun mentaliteit en hun eigentijdse benadering? Veranderingen in tijd en maatschappij zullen ook in de samenstelling van de commissie weerspiegeld moeten zijn.

In oorlogstijd, in koude oorlogstijd, in vredestijd, in 'Vietnamperiodes' en

Nagel

andere perioden zijn de belevenissen steeds anders, zelfs bij gelijke wetgeving.

Toetsing van die wetgeving kan daar niet los van gezien worden. Maatschappelijke ontwikkelingen laten zich niet afremmen of uitschakelen, zo werd al eerder door D'66 betoogd. Daarom willen wij graag en voor alle duidelijkheid weten, of alle commissies leden de thans beoogde verruiming van de wet van harte onderschrijven.

Tevens willen wij opmerken, dat wij de huidige samenstelling te weinig eigentijds vinden, te zeer gebaseerd op godsdienstige overtuiging, wellicht in verband met de tot nu toe geldende wettekst, en onbegrijpelijkerwijs alleen bestaande uit mannen, alsof het toetsen van de gewetensbezwaren een mannenzaak is. Wij achten het onmogelijk, dat Minister Scholten of Staatssecretaris Van Lent die uitspraak voor hun rekening nemen.

In dit verband willen wij weten wat de Minister gaat doen met de duidelijke uitspraak in de memorie van antwoord dat de samenstelling van de commissie steeds gebaseerd zal zijn op geschiktheid voor de functie en niet op de sekse. Want het is één van tweeën: of men meent dat er geen geschikte vrouwen voor deze functie zijn of men gaat die ongelijkheid niet met één of twee benoemingen maar rigoreus herstellen. Graag verkrijg ik een duidelijk antwoord.

Trouwens, de hele beantwoording over de samenstelling van de commissie bevalt ons niet. Men is al geruime tijd in gesprek over de samenstelling van de commissie en dat ruime en langdurige gesprek zal weer worden voortgezet. Is de Minister bereid gelet op de inwerkingtreding van de nieuwe wet op zeer korte termijn een nieuw samengestelde commissie te laten functioneren?

Nogmaals, dit punt moet met name voor degene die een beroep op deze wet moet doen heel belangrijk zijn.

Dan ten slotte: wat gebeurt er met de getoetsen als hun bezwaren erkend worden? Wij hebben grote, zo niet onoverkomenlijke bezwaren tegen het artikel 12. Immers, nog steeds wordt de erkende gewetensbezwaarde bestraft met een verlenging van de vervangende dienst met ongeveer één derde. De argumenten hiervoor zijn wisselend, maar naar ons gevoel niet juist. Heel eenvoudig: iemand met gewetensbezwaren hoeft niet extra gestraft te worden. Iemand met gewetensbezwaren mag ook niet van tevoren afgeschrikt

worden: de overheid zou hem dan overhalen zijn gewetensbezwaren te verloochenen.

Ook het argument dat de dienstplicht zwaarder is kan moeilijk tellen. Immers, welke nadelen — men denke alleen maar aan de procedure en de maatschappelijke onzekerheden — treffen niet een dienstweigeraar? En de tewerkstelling: de vervangende diensten kunnen moeilijk minder zwaar of verantwoordelijk worden genoemd. Over extra verplichtingen zoals herhalingen kan uiteraard gesproken worden.

Deze kwestie is gelet op lopende processen niet van actualiteit ontbloot. Dit kabinet en deze Ministers hebben het voordeel dat zij zich nog nimmer op dit punt hebben hoeven uit te spreken. Het feit dat zij geen wijziging in het al ingediende wetsontwerp hebben aangebracht kan wellicht gebillijkt worden omdat een verdere ophouding van het wetsontwerp onverantwoord was. Wij zouden hen zeer erkentelijk zijn als zij dit punt de komende tijd zouden willen bekijken. Het zal duidelijk zijn dat wij dit absoluut noodzakelijk vinden.

Op één punt willen wij een zeer duidelijk uitspraak. In de loop der tijd was immer de vervangende dienst langer dan de verplichte militaire, om de bekende redenen. Hij was veelal één derde langer. Dat betekende dat de vervangende dienst wat duur betreft nogal gevarieerd heeft en de laatste jaren korter geworden is.

Het wetsontwerp zegt: minimaal achttien maanden. Wij vinden dat onbillijk; dat betoogden wij zoëven. Maar het wetsontwerp bevat op dit punt nog een onlogisch gegeven. Immers, een verkorting van de dienstduur bij voorbeeld van veertien naar twaalf maanden in de komende jaren is beslist geen theoretische mogelijkheid. Bij een dergelijke verkorting zou het verschil, zo men wil de straf, met betrekking tot de vervangende dienst nog groter en onbillijker worden.

Wij vragen de Regering toe te zeggen in geval van dienstduurverkortingen daaraan gekoppeld de vervangende dienstduur te herzien.

Ik vat samen, want wij willen van onze kant wel duidelijk zijn.

In de eerste plaats bevat de nieuwe wettekst veel interpretatiemogelijkheden en onduidelijkheden. Als in de praktijk zou blijken dat de beoogde verruiming tegenvalt, zal ondanks de jarenlange procedure opnieuw een andere wetgeving gestart moeten worden, hoe ongewenst dit ook zou zijn.

De Minister van Defensie heeft door zijn opstelling in onze ogen daarvoor de directe verantwoordelijkheid aanvaard.

In de tweede plaats dient op korte termijn de Commissie van Advies gewijzigd en aangevuld te worden. Verscheidenheid in leeftijd, levensbeschouwelijke overtuiging, affiniteit met de huidige maatschappelijke denkbeelden en betrokkenheid daarbij dienen een factor te zijn. De commissie zou niet een mannenaangelegenheid moeten zijn, maar in principe best voor de helft uit vrouwen kunnen bestaan.

In de derde plaats is het onbillijk de gewetensbezwaarden langere dienstduur op te leggen. Dit punt dient herzien te worden. In elk geval dient nu al uitgesproken te worden dat in geval van dienstduurverkortingen ook de vervangende dienst verkort zal worden, hetgeen dan een nieuwe wetswijziging inhoudt.

Mijnheer de Voorzitter! We hebben geprobeerd uit de door de Regering niet gewenste casuïstiek te blijven en hopen nu wel op duidelijke antwoorden. Die antwoorden zullen bepalend zijn met welke mate van enthousiasme wij voor deze wetswijzigingen zullen stemmen.

De heer Van Hemert tot Dingshof

□

De heer Van Hemert tot Dingshof (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Wanneer wij de stukken raadplegen, welke uiteindelijk hebben geleid tot het hier voor ons liggende wetsontwerp 'Wijziging van de Wet gewetensbezwaren